

STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW POLSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU

Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne

TOM 7
2005

Redakcja
Zofia Kurnatowska (redaktor), Tadeusz Makiewicz (z-ca redaktora)
Andrzej Michałowski, Piotr Pawlak (sekretarze)

Poznań 2005

Überreste des mittelalterlichen Bauplatzes kommt man zum Schluss, dass sich die Anwesenheit der Werkstatt der Ziegelbrenner besonders deutlich ausprägte - es wurden: ein „Lager“ des zum Formen der Erzeugnisse vorbereiteten Lehms, ein Kalkofen, ein Dachziegeleinsatz, ein Ofen zum Ausbrennen der keramischen Details und ein Ziegellager freigelegt. Die Freilegung eines Heizsystems vom Typ Hypocaustum und der gotischen Kacheln zeugt von der Tätigkeit eines Töpfers. Wesentliche Spuren hat auch die Werkstatt des Metallurgen - Schmiedes überlassen.

Abbildungen

Abb. 1. Bierzwnik Fst. 1 (25), Gem. Bierzwnik - archäologische Quellen, die von der Tätigkeit der Werkstätten von folgenden Handwerkern zeugen: I - Steinmetzen; II, II a, IV - Kalkhandwerker und Ziegelbrenner; III - Töpfer; VI - Parkettleger; V - Schmied und Glaser

Abb. 2. Bierzwnik Fst. 1 (25), Gem. Bierzwnik. Steinfundament der südlichen Kirchenwand und die nahe gelegenen, gegenwärtig ausgebeuteten Kiesgruben

Abb. 3. Arbeit der Steinhauer - Darstellung auf der Kachel eines Barockofens aus dem Kloster in Salem (Deutschland)

Abb. 4-6. Bierzwnik Fst. 1 (25), Gem. Bierzwnik. Formatziegel

Abb. 7. Bierzwnik Fst. 1 (25), Gem. Bierzwnik. Überreste nach dem Ziegelausbrennen - Grabungsfläche 99, Ostprofil

ANDRZEJ M. WYRWA

Kto i jak długo budował klasztory w średniowieczu? Od mitu do rzeczywistości w świetle działalności budowlanej Cystersów

Jednym z częstych problemów, który pojawia się przy badaniu obiektów architektonicznych, w tym kościołów i klasztorów, jest m.in. pytanie, kto fundował dany obiekt, kto organizował budowę, kto był architektem i wykonawcą danego przedsięwzięcia budowlanego i jak długo trwała jego realizacja?

Milczenie źródeł, szczególnie jeśli chodzi o początki kształtowania monumentalnych obiektów architektonicznych, w wielu przypadkach powoduje duże trudności w wiarygodnej interpretacji tego problemu. O ile fundatorzy danej budowli w większości są nam znani, o tyle najczęściej tylko w oparciu o przesłanki pośrednie możemy dywagować o realizatorach budowy monasterium. Nie mając dokładnych informacji kwestie związane z budowniczymi w historiografii najczęściej kwituje się ogólnym stwierdzeniem, że dany obiekt architektoniczny realizował fundator lub „właściciel”, dla którego był on wznoszony (m.in. wspólnoty klasztorne: benedyktyni, cystersi itp.). I na tym sprawa się kończy. Tego typu skrótkowe, enigmatyczne, formułowane w zależności od charakteru rozważań określenia, służyły następnie do konstruowania szerokich hipotez, w których m.in. sami zakonnicy, a niekiedy nawet całe zakony zaczynają się jawić jako wytrawni budowniczowie swoich siedzib klasztornych. Idąc dalej, tak jak np. w przypadku cystersów, w historiografii przypisuje się im niesienie nowych trendów architektonicznych na rozległe terytoria europejskie itp.¹

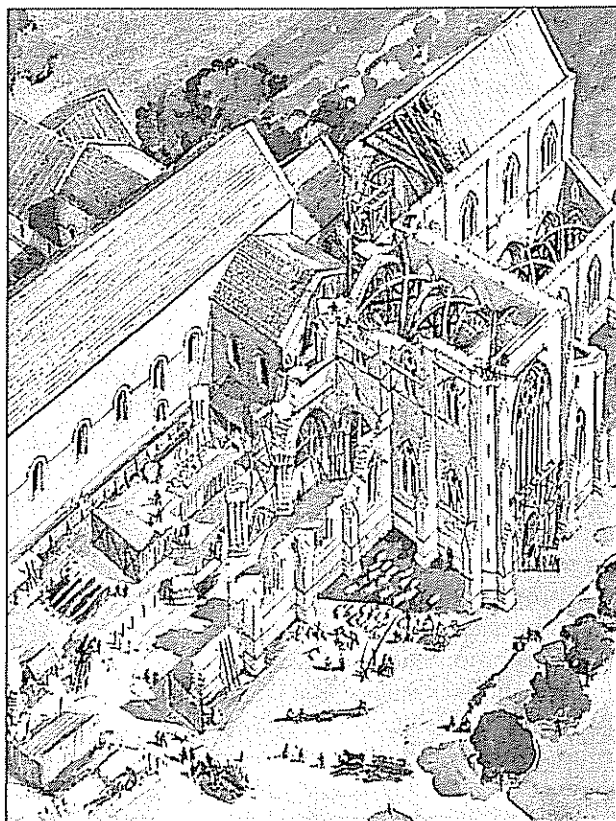
Sprawa jest jednak bardziej złożona. Jeśli chodzi o budowę monastyczne kwestię tę należy widzieć przynajmniej w dwóch podstawowych etapach funkcjonowania danego klasztoru, tj. tworzenia pierwotnych założeń architektonicznych w momencie fundacji (okres I), a następnie wszelkich przemian budowlanych w okresie funkcjonowania danego opactwa czy przeoratu (okres II).

Pierwszy okres związany jest z prawnym powołaniem do życia (tworzeniem od podstaw) nowej placówki monastycznej oraz z budową podstawowych pomieszczeń sakralnych i klasztornych. Budowle okresu pierwszego, jak mówią m.in. wewnętrzne przepisy cystersów powinny być tak przygotowane *aby można tam było normalnie żyć i wypełniać regułę* (J.M. Canivez 1933-1941, t. 1, s. 15; A.M. Wyrwa 1992, s. 27-28).

Drugi etap wiąże się z okresem, kiedy zakonnicy „zagnieździli się” w danym miejscu i wraz z możliwościami finansowymi oraz potrzebami rozbudowywali swój klasztor.

W każdym z tych okresów dla wiarygodnego zobrazowania procesu inwestycji budowlanych należy widzieć:

¹ Na temat hipotez „niesienia gotyczynu” przez cystersów na terenie Europy, starsze i nowsze poglądy patrz m.in.: Z. Świechowski 1992; tenże, 2001 i inne prace tegoż; M. Kutzner 1987 i inne prace tegoż; E. Łużyńska 2002a; Die Zisterzienser 1998 (i wyd. w języku francuskim i angielskim), szczególnie s. 37-84 i 85-92; E. Badstübner 1996; A.M. Wyrwa 1995 i inne prace tegoż; K. Kaczmarek 2004 - w ww dalsze wskazówki bibliograficzne

Ryc. 1. „Fabrica ecclesiae” kościoła w Tintern – współczesna wizja artystyczna (wg P.M. Robinson 1990)

- inspiratora – fundatora obiektu i najczęściej organizatora jego budowy,
- właściciela, dla którego obiekt był wznoszony,
- architekta i realizatorów (strzechę budowlaną) danego projektu budowlanego,
- zaplecze budowlane (wychodnie surowca, warsztaty budowlane, transport itp.), tj. *fabrica ecclesiae*, oznaczającą warsztat rzemieślniczy, umiejący budować (patrz ryc. 1).

Fabrica ecclesiae stanowi określenie, które od średniowiecza miało sens typowo techniczny, który obejmował cały proces budowy, wraz z całokształtem urządzeń potrzebnych do niej, zapasami materiałów, składem osobowym pracowników oraz organizacją i finansową stroną przedsięwzięcia, którą zabezpieczał fundator lub właściciel wznoszonego obiektu (P. Szczaniecki 1979, tam o *fabrica ecclesiae*, s. 21-36)².

² Obszernie na temat budowy klasztorów i związanych z tym warsztatów patrz m.in. V. Braunfels 1969; G. Binding 1993; 1997; 1998; 1985; na temat kształtowania wnętrza w obiektach architektonicznych A. Schneider 1977; S. Lepsky, N. Nußbaum 1999; P. Mane, 2002; J. Jarzewicz 2001; W. J. Affelt 1999; B. Stołpiak 2000; B. Z. Świechowski 2001; Bobowski 2004; o przepisach budowlanych w innych zakonach patrz m.in. J. Galkowski 2003; wśród szczegółowych opracowań dotyczących poszczególnych działań związanych z budową patrz m.in.: Z. Wójcik 1994; J. Skoczyła 1994, 1990; Cegła... 2002; K. Hewner 1999; K. Białoskórka 1994a; K. Białoskórka 2004; J. Rozpędowski 2004; T. Świercz 2002; o stanie badań architektonicznych na ziemiach polskich patrz m.in. K. Ryszewska 1990; Z. Świechowski 2000a; tenże, 2001; G. Du-by 1989, A. M. Wyrwa 2000; o nowych sposobach datowania architektury patrz A. M. Wyrwa 2002 i 2003 – w ww. dalsze wskazówki bibliograficzne; patrz też opracowania w niniejszym tomie

Fot. P. Namiota

Ryc. 2. Tympanon fundacyjny kościoła św. Trójcy w Strzelnie

Specjalizacja w zakresie budownictwa już w średniowieczu była bardzo wielka. W dokumentach dotyczących budowy obiektów architektonicznych wymienia się wielu specjalistów, np. w źródłach z Wysp Brytyjskich – Anglii, Walii i Szkocji – i innych występują m.in.: murarze (*cementarius*), cieśle (*carpentarius*), dekarze (*tegulator*), rzemieślnicy zajmujący się obróbką piaskowca (*sculptor lapidem liberorum*), wapiennicy (*dealbator*), pracownicy wypełniający elementy architektoniczne gliną (*appositor luti*), tynkarze (*torchiator*), kopacze ziemi (*foditor*) (O. Lehmann-Brockhaus 1981, s. 26-29). Obok tychże w innych źródłach mówi się, że w pracach budowlanych uczestniczyli kamieniarze, kowale wytwarzający okucia budowlane, szklarze, stolarze, pracownicy obsługujący urządzenia dźwigowe itd.³

Ramy tego referatu nie pozwalają na szersze rozwinięcie poszczególnych kwestii. Każdy z tych wątków należało by poddać szczegółowej analizie. W naszych rozważaniach zajmujemy się tylko jednym, naszym zdaniem, intrygującym wątkiem, a mianowicie postaramy się zasygnalizować i pokrótce odpowiedzieć na pytanie, kto fundował i wznosił pierwsze klasztory cysterskie, komu należy przypisać ich realizację i czy powtarzane często przez niektórych badaczy, potoczne określenie, że byli to sami cystersi, przez co należało by rozumieć zakonników chórowych i konwersów z określonego klasztoru (tak w I i II okresie), jest prawdziwe?

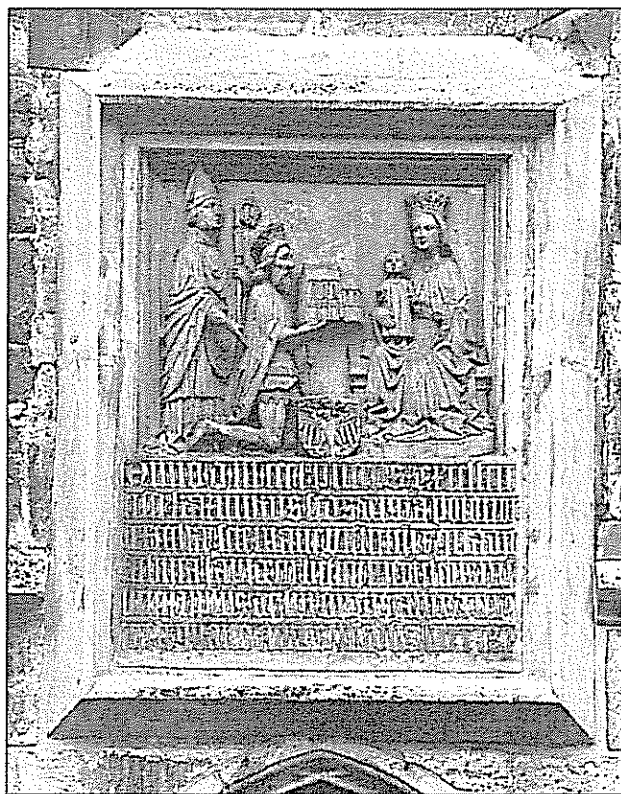
* * *

W przypadku cystersów fundatorzy prawie wszystkich klasztorów są nam znani. Niekiedy tylko w historiografii dyskutowane są niezbyt jasno naświetlone przez źródła problemy związane z kolejnymi etapami procesu fundacyjnego (J. Zawadzka 1960; A. M. Wyrwa 1995 i inni). W zależności od miejsca i czasu, oraz ogólnych tendencji związanych z donacjami na

³ O organizacji warsztatów budowlanych patrz m.in. źródła: Witruwiusz 1999; J. Białostocki 1978 (i nowsze wydania); M. Suchy 2003; O. Łaszczyńska 1952; Garbacik 1974.

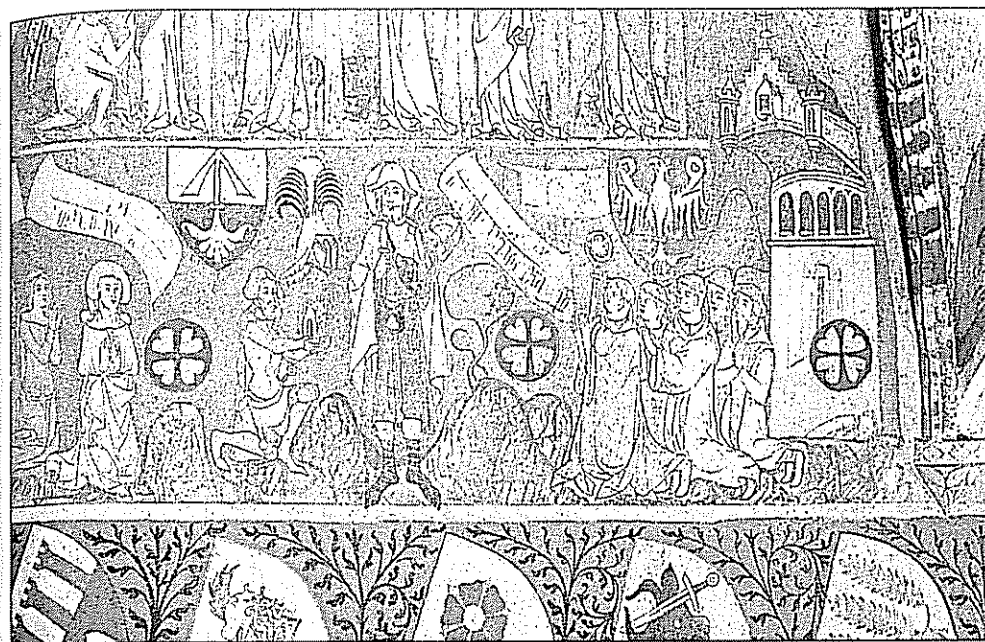
rzecz klasztorów, które nieco zmieniają się od ok. II poł. XIII wieku, wśród fundatorów wyróżnić można osoby świeckie i duchowne, w tym królów, książąt, możnych, biskupów czy wyższych dostojników kościelnych. Prócz tego, niekiedy występują tzw. fundacje łączone, tzn. takie, w których udział biorą duchowny i świecki. Problem ten został obszernie skomentowany w historiografii (A. M. Wyrwa 1995; *Monasticon*... 1999; a także J. Dobosz 2002). Nie będziemy więc temu poświęcać więcej miejsca.

Tak jak w czasach kształtowania się podwalin chrześcijaństwa w Polsce i Europie, tak i przy budowie klasztorów cysterskich, na fundatorze spoczywał główny obowiązek materialnego zabezpieczenia podjętego projektu, tj. przekazanie ziemi na budowę kościoła i klasztoru, zabezpieczenie materialne dla przyszłego konwentu, oraz pełny lub częściowy dozór nad budową (A. M. Wyrwa 1995). Przy realizacji budowy, w porozumieniu z macierzą i architektem, zgodnie z zasadami obowiązującymi przy rozplanowaniu monasterium, przestrzegano norm obowiązujących w danych wspólnotach monastycznych. Na każdym etapie budowy, pamiętając, że realizacja pełnoplanowego obiektu (kościół i klasztor) była rozłożona w czasie, nad jego poprawną realizacją czuwał(li) architekt(ci). Wykonawcą zaś była określona strzecha budowlana, przy której często najprawdopodobniej działali rzemieślnicy z danego regionu, a bezwzględnie miejscowi robotnicy budowlani. W pierwszym okresie ekipy te były zatrudniane najczęściej przez fundatora, a w drugim niewątpliwie przez opata (patrz min. Z. Świechowski 2001, s. 39 i nn; J. Augustyniak 2005 i inni). W pierwszym okresie przy wskazaniu architekta lub

Fot. P. Namiota

Ryc. 3 Tablica fundacyjna w kolegiacie w Wiślicy

Ryc. 4 Scena fundacyjna z kaplicy św. Jakuba w Łądzie, fot. K. Kwaskowski (wg M. T. Chmielewski, J. Nowicki, *Zespół klasztorny w Łądzie nad Wartą*, Łódź 2003, s. 46)

strzechy budowlanej mogła też współdziałać macierz danego klasztoru⁴. Niektórzy badacze twierdzą nawet, że zasadniczy ciężar wznoszenia murowanego obiektu dźwigał klasztor macierzysty (B. Bobowski 2004, s. 112 i n). Nie mamy na to jednak poświadczeń źródłowych. Obciążenie finansowe i organizacyjne macierzy było by w tym przypadku zbyt wielkie. Jej obowiązkiem było przede wszystkim zaopatrzenie wychodzących zakonników we wszystkie rzeczy potrzebne im do życia w nowym miejscu, w tym w księgi, których koszty były bardzo wysokie. Nie wydaje się więc, by większość macierzy mogła znieść takie obciążenie. Tym bardziej, że znamy przykłady, kiedy klasztory, które miały zostać macierzami, po zbadaniu m. in. zaopatrzenia finansowego nowej placówki i stwierdzeniu, że jest ono niedostateczne, wycofywały się z realizacji tego zadania (np. klasztor Pforta i jego pierwsza fundacja w Przemęcie z 1210 – patrz J. Frieske 1938; K. Kaczmarek 1996).

Oprócz źródeł pisanych o znaczeniu fundatora przy realizacji określonych projektów budowlanych w swoisty sposób mówią nam różnego rodzaju przedstawienia ikonograficzne – tympanony, polichromie obrazujące fundację, inskrypcje itp. W zdecydowanej większości na tych przedstawieniach to właśnie fundator „przekazuje” Chrystusowi, NMP lub jakiemuś świętemu (partonowi kościoła, klasztoru), „podobiznę” wzniesionego dla zakonników kościoła, klasztoru, kaplicy (patrz ryc. 2, 3). Szczególnie wyraziście zobrazowano to m. in. na polichromii w kaplicy św. Jakuba w Łądzie (ryc. 4). Tylko w nielicznych przypadkach sami zakonnicy „składają” symboliczny wizerunek kościoła. Z takim przedstawieniem mamy m. in. do czynienia na rycinie obrazującej fundację klasztoru w Schönau, gdzie mnisi „ofiarują” swe

⁴ Np. opat klasztoru w Pontigny w 1164 wysłał ekipę budowlaną (pomoc fachową) do swojej filii *Loc Dieu* w Rouergue, gdzie zatrzymały się roboty przy kościele klasztornym w związku z brakiem kierownika budowy; patrz na ten temat M. Aubert, s. 98; Z. Świechowski 2001, s. 396 i p. 20

opactwo papieżowi (ryc. 5; Die Zisterzienser . 1980, s. 428-432, ryc. 197) Wiele rycin ukazuje też bezpośredni dozór fundatora przy realizacji budowy. Zobrazowano to m.in. na rycinach pokazujących budowę klasztoru w Trzebnicy (ryc. 6), Oliwie (ryc. 7) i innych (ryc. 8).

O drugim okresie, szczególnie w pierwszej (średniowiecznej) fazie funkcjonowania klasztorów, ze względu na brak lub enigmatyczność źródeł również możemy powiedzieć niewiele. Źródła bowiem nie przekazują nam najczęściej konkretnych informacji o donatorach, ze środków których realizowano budowy. Pośrednio wnioskować jedynie można, że obok osób świeckich i kleru świeckiego wiele inwestycji budowlanych było finansowanych przez poszczególne opactwa przy ewentualnym współdziałaniu osób spoza klasztoru. Obszerniejsze informacje na ten temat przynoszą nam dopiero źródła z czasów nowożytnych.

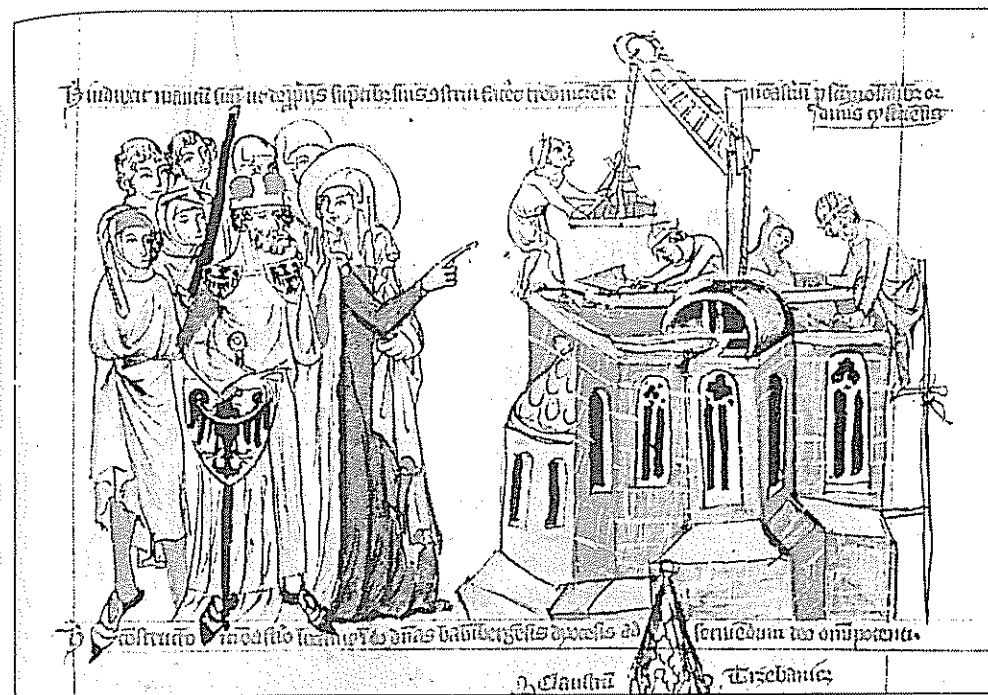
Zasygnalizowane wyżej trudności nie są jedynymi. Jeszcze gorzej przedstawiają się sprawy związane z ustaleniem bezpośrednich wykonawców określonych założeń budowlanych, w tym architektów, strzech itd.

Na samym wstępie postaramy się spojrzeć na to zagadnienie z perspektywy źródeł normatywnych zakonu oraz dziejów budowy pierwszej inwestycji cysterskiej w Cîteaux, którą zaczęto tworzyć w 1098, kiedy to z gałęzi benedyktyńskiej wyodrębniła się nowa, której nadano nazwę cystersów.

W Charta Charitatis i to w wersji późniejszej, zwanej Suma Charta Charitatis, stanowiącej spis wewnętrznych zasad dotyczących funkcjonowania zakonu i klasztorów cysterskich, niezależnie od reguły benedyktyńskiej, która stanowiła podstawę wykładni życia zakonników cy-

Ryc. 5. „Zakonnicy cysterscy z opactwa w Schönau przed papieżem” (wg Die Zisterzienser 1980, s. 429)

Ryc. 6. Henryk Brodaty i św. Jadwiga Śląska „dozorują” budowę klasztoru w Trzebnicy (wg Legenda św. Jadwigi)

sterskich, tylko w kilku punktach wspomina się o kwestii, która choć nie dosłownie, ale wiąże się z tematem naszych rozważań, a mianowicie w punkcie I zapisano, że *w miastach, kasztelach, wsiach nie należy budować naszych klasztorów, lecz w miejscach odosobnionych, oddalonych od terenów zamieszkałych przez ludzi* (J.M. Canivez 1933-1941, t. 1, s. 13). W punkcie XII tego samego dokumentu mówi się następnie, że *dwunastu mnichów z trzynastym opatem mogą przyjąć do nowego klasztoru, nie mogą tam jednak zostać zatwierdzeni, dopóki nie zostanie przygotowane miejsce dla ksiąg, mieszkań i niezbędnych rzeczy, przynajmniej dla ksiąg mszalnych, reguły, księgi ćwiczeń, psalterza, hymnarza, kolekcjonarza, dormitorium, celi gościnnej i furtiana oraz rzeczy niezbędnych do życia doczesnego, tak aby tam można żyć i natychmiast zachowywać regułę* (J.M. Canivez 1933-1941, t. 1, s. 15).

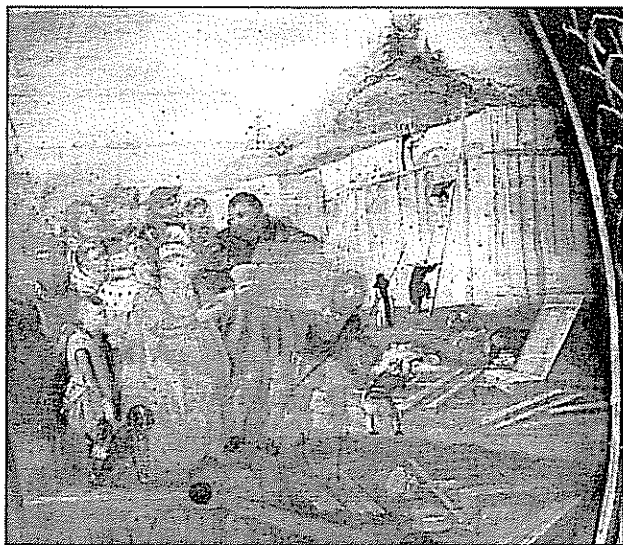
Kilka informacji o podobnym charakterze istnieje też w następnych punktach (A.M. Wyrwa 1992, s. 27-28). Nigdzie jednak nie ma ani słowa o tym, że cystersi sami budowali klasztor. Ciągłe używa się tam określeń – „zostanie przygotowane miejsce”, „należy budować” itp. Mówi się tam więc tylko o zasadach, które są wskazane przy wznoszeniu klasztorów, oraz czasie i warunkach zasiedlenia go przez mnichów, a jednocześnie o jego charakterze w momencie erygowania.

W Exordium Parvum, które zbiera najstarsze zapisy źródłowe mówiące o początkach zakonu, zanotowano m.in., że po wyjściu z Molesmes zakonnicy udali się w miejsce *saotne* (...), które było *schronieniem dla dzikich zwierząt* (...), po uzyskaniu zgody biskupa i właściciela tego terenu (Exordium Parvum 1988; A.M. Wyrwa 1998, s. ...), na swoją siedzibę zaczęli wznosić swój klasztor z drewna. Już jednak, od pierwszego momentu na listowną prośbę legata Hugona, w budowie tej uczestniczył książę Burgundii Odo, dostarczając zakonnikom surowców na budowę murowanego kościoła. Budowy drewnianego kościoła bowiem już na etapie wstępnym

zaniechano. W Exordium Parvum zapisano, że Odo patrząc na () święty zapał zakonników własnym sumptem doprowadził do końca budowę (), a ich samych przez długi czas zaopatrywał we wszystko to, co było im potrzebne (Exordium Parvum 1988, Rozdział III, s. 20).

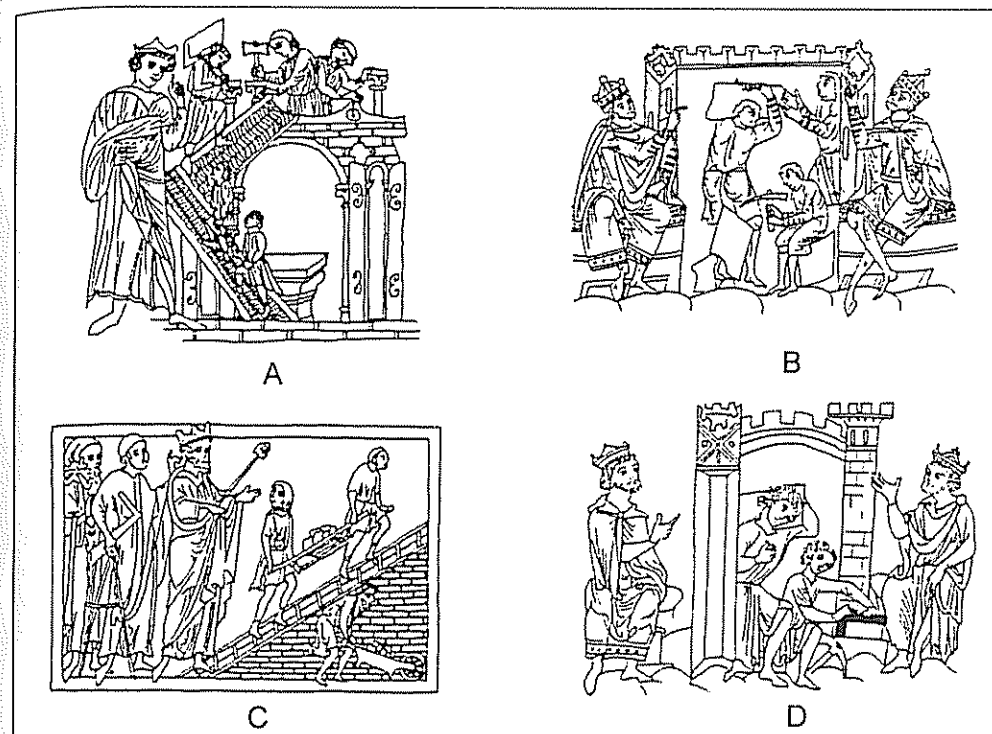
Z cytowanego zapisu wydaje się wynikać, że zakonnicy zaczęli sami wznosić swój klasztor, a Odo miał im tylko zabezpieczyć środki materialne i surowiec do wzniesienia opactwa. Powstaje tu jednak pytanie, czy faktycznie w gronie kilkunastu zakonników, którzy opuścili Molesmes celem założenia „Nowego Klasztoru”, znajdowali się specjaliści, którzy mogli wznieść murowany kościół? O ile przy konstrukcji małego drewnianego obiektu jest to prawdopodobne, o tyle przy wznoszeniu murowanego sprawa wydaje się bardziej skomplikowana. Potrzebna była tu bowiem wiedza z zakresu inżynierii budowlanej – konstrukcji, techniki i technologii budowy – budowy fundamentów, wznoszenia murów, przygotowania zapraw, obróbki kamienia, konstrukcji stropu lub sklepienia, więźby dachowej itd.

Pamiętać przy tym należy, że mimo doświadczeń, które poszczególni zakonnicy mogli posiadać w tym zakresie przed wstąpieniem do zakonu, głównym celem ich działania we wspólnocie była Służba Boża, w ramach określonych przez regułę i wewnętrzne przepisy zakonne. Cystersi, którzy w momencie wyjścia z Molesmes nawiązali do pierwotnych zasad życia mniszego, stworzonych w VI wieku przez Benedykta z Nursji, swój dzień dzielili na modlitwę i pracę. Posłannictwem zakonnika, tak jak określała to reguła, było przede wszystkim poświęcenie swego życia Bogu, realizowane przez medytację, modlitwę i nabożeństwa. Reguła organizowała życie zakonnika tak, aby służyło ono dziełu bożemu. Zasada ta dotyczyła też pracy fizycznej, którą należało wykonywać w sposób umiarkowany przez wzgląd na słabych (J. Gimpel 1968, s. 151-152; G. Holzher 1988, punkt 48, s. 176-177 i komentarz s. 177-184). Wszelkie inne działania o charakterze bardziej specjalistycznym były wykonywane przez rzemieślników, którzy swoje rzemiosło [mieli wykonywać] z całą pokorą za pozwoleniem opata (G. Holzher 1988, punkt 57, s. 198-199). W regule benedyktyńskiej nie ma również żadnego zapisu o wznoszeniu klasztorów. Mimo pośrednich śladów o udziale cystersów w prowadzeniu

fol. P. Namiota

Ryc. 7. Budowa klasztoru cysterskiego w Oliwie wg malowidła na stallach z kościoła klasztornego

Ryc. 8. Fundatorzy „dozorujący budowę” wg ikonografii ze średniowiecznych kronik (wg G. Binding 1985, A – ryc. 17, B – ryc. 5, C – ryc. 1, D – ryc. 6)

budów, które często interpretowane są przez historyków jako bezpośredni udział zakonników (w rozumieniu całego konwentu) przy budowie swych klasztorów, z wielu źródeł dowiadujemy się, że w większości wypadków podejmując działania budowlane zakonnicy zwracali się do ekspertów. Świadczy o tym m. in. relacja Gerwazego z Canterbury z XII wieku, z której wynika, że po pożarze kościoła w 1174, opat podejmując plany jego odbudowy, zwrócił się do „architektów angielskich i francuskich”, aby ci podjęli się naprawy tego obiektu (J. Gimpel 1968, s. 146-151). Wskazuje to, że w gronie zakonników nie było „budowniczych”, którzy mogli by się podjąć tego zadania. Główny architekt, zaaprobowany przez zakonników, zajął się całą organizacją budowy, z którą wiązało się nie tylko przygotowanie planów, ale całego warsztatu budowlanego, łącznie ze sprowadzeniem kamienia do budowy, wzorników dla kamieniarzy itd (J. Gimpel 1968, s. 146-148). Jak wynika z dalszej części tej relacji, w momencie choroby głównego architekta, w gronie zakonników znalazł się tylko jeden mnich, który „przyszkolił” się do tej pracy w trakcie budowy przez ścisły kontakt z budowniczymi. Sytuacja ta dosyć jednoznacznie wskazuje, że zakonnicy nie byli przygotowani do tego typu prac. Z relacji tej wynika też, że wspólnota mnisza Canterbury nie uczestniczyła aktywnie w pracach budowlanych.

Na ziemiach polskich jedynym źródłem, które w miarę obszerny i plastyczny sposób ukazuje nam proces fundacyjny klasztoru cysterskiego jest Księga Henrykowska. Na temat budowy obiektów sakralnych zanotowano tam jednak jedynie, że jedynym z pierwszych budowniczych tego przybytku był wielebny pan Piotr, niegdyś tego klasztoru opat (Księga Henrykowska 1991, ks. II, ak 126, s. 58; 155-156; A.M. Wyrwa 1995, s. 17-26). Choć mówi się tam o opacie

Fot. R. Namiota
Ryc. 9 Budowa kościoła klasztorowego w Koronowie, fragment obrazu przedstawiającego dzieje opactwa

Piotrze jako budowniczym, to absolutnie nie świadczy to o tym, że ze swymi zakonnikami wznosił on klasztor. Jest to swoistego rodzaju przenośnia ukazująca opata Piotra jako tego, który był pierwszym zarządcą nowego klasztoru i jako taki uczestniczył w organizacji lub zagospodarowaniu miejsca, a nie w pracach budowlanych.

Z tego, co bezpośrednio lub pośrednio odczytujemy z różnych źródeł, do budowy obiektów sakralnych i klasztornych (tak w okresie I i II) zawsze angażowane były doświadczone siły z zewnątrz. W bardzo skrótovej formie, mającej bezpośrednie odniesienie do rozważanego przez nas problemu, mówi nam o tym dokument fundacyjny klasztoru w Łeknie z 1153, gdzie Zbylut, fundator opactwa, informuje nas, że *wedle swoich możliwości z należnym szacunkiem zaprosi[ł], przyją[ł] godnie i osiedli[ł] w Łeknie mężów duchownych (...) przepelnionych miłością do Najwyższego Boga* (KDW 1877, t. I., nr 18; Dokument ... 2003; A. M. Wyrwa 2004). Czyli, jak się wydaje, nie cystersi, lecz fundator i pracująca najprawdopodobniej na jego zlecenie strzecha budowlana (nie wiemy jednak skąd pochodziła) wraz z architektem realizowała budowę kościoła i część zabudowań klasztornych.

W oparciu o odkrycia dokonane w Wąchocku, związane z interpretacją słynnej już dziś inskrypcji „Simon” i podobnej z Koprzywnicy, twierdzono, że budowniczym tych klasztorów był „frater Simon” – (ryc. 12; K. Białoskórska 1960, s. 36; 1994b, s. 58, il. 1; 1996, s. 311). Ostatnie badania Zygmunta Świechowskiego dosyć jednoznacznie dowiodły jednak, że stawiane w tej kwestii hipotezy są dalekie od rzeczywistości. W kontekście dotychczasowych ustaleń ów Simon był budowniczym pracującym dla cystersów i pochodził prawdopodobnie ze środkowych Włoch (Z. Świechowski 2000b, s. 239-243; tenże, 2001, s. 394 i nn).

Problem bezpośredniego uczestnictwa zakonników (w rozumieniu całych konwentów) w budowie klasztorów od dawna wzbudza dyskusje. Rozproszone informacje źródłowe niekiedy łączy się i wprowadza do ujęć syntetycznych, w wyniku czego cystersom przypisuje się rolę „wielkich budowniczych”. Wynika to m.in. z tego, że w niektórych dokumentach jest mowa o istnieniu w klasztorach warsztatów (strzech) lub „specjalistów” budowlanych (mnichów lub konwersów specjalistów w określonych dziedzinach budowlanych). Informacje takie dotyczą m.in. klasztorów w: Clairvaux, Doberanie, Loccum, Ebrach, Walkenried, Himmerod itp. (patrz m.in. B. Bobowski 2004, s. 113-114 i nn; Z. Świechowski 2001, s. 403).

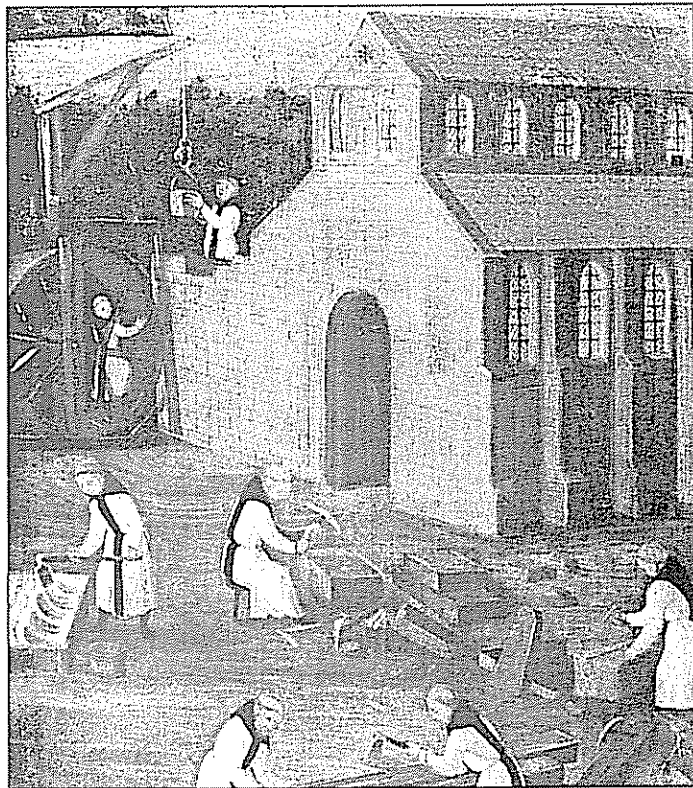
Obok tego mamy też zapisy w Statutach Kapituły Generalnej Cystersów, która w różnych postanowieniach zabraniała zakonnikom cysterskim prac budowlanych na rzecz świeckich i innych klasztorów (Mecklenburisches Urkundenbuch, t. I, nr 550; II, nr 793, III, nr 1618; IV, nr 2512; G. Binding 1997, s. 25-26; B. Bobowski 2004, s. 113-114 – tam dalsze wskazówki). Wiadomości te, w porównaniu do ogólnej liczby opactw cysterskich w średniowieczu, są jednak bardzo nieliczne, mówią tylko o jednostkach lub niewielkich „zespołach” żyjących w określonych klasztorach i to w różnych okresach oraz dotyczą przede wszystkim bardzo wielkich wspólnot, a ich działalność odnosi się przede wszystkim do wyróżnionego przez nas drugiego okresu funkcjonowania opactw.

Obok powyższych informacji w średniowiecznych dokumentach dotyczących budowy, w tym klasztorów cysterskich z Europy Zachodniej i Środkowej, od końca XII w., bardzo często wymienia się nazwy określające zarządców budowy obiektów świeckich, kościołów i klasztorów, m.in. w formach: *operarius, magister fabricae, magister operis, magistrandum et murandum* (Urkundenbuch ... 1926, nr 561, s. 322; E. Ullmann 1980, s. 16). Najczęściej odnoszą się one do osób pochodzących spoza klasztoru i świadczą o sytuacji podobnej jak w Canterbury.

Ze względu na wewnętrzny podział konwentów cysterskich na mnichów chórowych i konwersów, często przyjmuje się też, że ci ostatni jako przeznaczeni przede wszystkim do pracy na rzecz klasztoru, w dużym stopniu mogli uczestniczyć w działaniach budowlanych. Dla potwierdzenia tego przytacza się m.in. zapisy źródłowe dotyczące budowy klasztoru w Heisterbach⁵, czy Clairvaux, gdzie w gronie konwersów byli bracia o specjalności murar-

Ryc. 10. Budowa klasztoru w Schönau (wg A. Schneider 1977, s. 62)

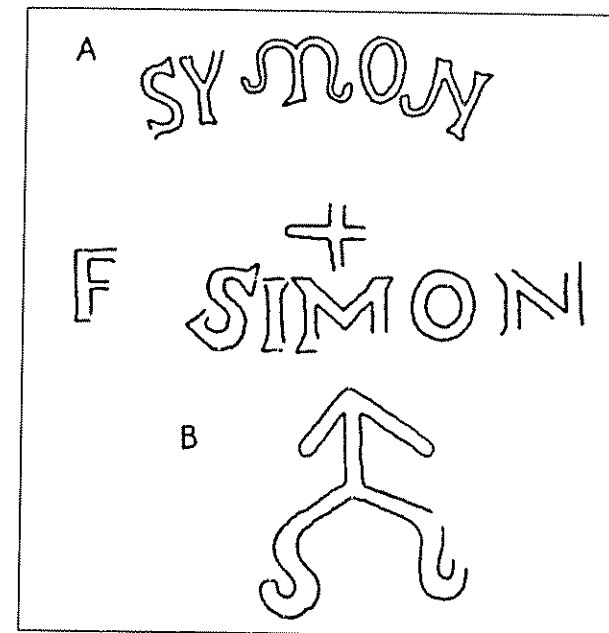

Ryc. 11 Budowa kościoła klasztornego w Maulbronn, 1450 rok (wg T.N. Kinder 1997, s. 45, ryc. 2V, patrz też A. Schneider 1977, s. 63)

skiej. Większy udział konwersów w inwestycjach budowlanych dotyczy jednak przede wszystkim klasztorów o dużej liczbie konwersów, przede wszystkim z terenu Europy Zachodniej. W mniejszych opactwach liczby tych braci były niewielkie, a zatrudniani byli oni przede wszystkim w grangiach. Pamiętać też należy, jak pośrednio można odczytać z dokumentów, że grupa ta stanowiła jak gdyby drugą kategorię klasztorną, która pod względem wykształcenia stała na niższym poziomie⁶. Trudno więc byłoby oczekiwać aby wszyscy oni w pełnym wymiarze mogli uczestniczyć w pracach budowlanych. Obok tych, o których wiemy, inni co najwyżej mogli stanowić siłę pomocniczą, co bardzo często ilustrują nam różne, niestety bardzo późne, stworzone wiele lat po fundacji (retrospektywne), przedstawienia ikonograficzne (patrz ryc. 7, 9). Mimo, że sami mnisi są również obrazowani na tego typu przedstawieniach, ich udział, o czym wspomnieliśmy wyżej, podobnie jak u benedyktynów, wydaje się raczej symboliczny (ryc. 7, 9-11). Tak więc w świetle dotychczasowego stanu badań stwierdzić możemy, że w przeważającej części sformułowania mówiące o powszechnym udziale cystersów w pracach budowlanych to raczej „mit fundacyjno-budowlany” niż rzeczywistość. O mitologizacji niektórych działań cystersów, w odniesieniu przede wszystkim do strony gospodar-

⁵ Przykładem tego jest m.in. budowa klasztoru w Heisterbach, gdzie w budowie brali udział konwersi, patrz J. Schneider 1972, s. 218-220; E. Tremp 1997, s. 32 i nn.

⁶ Na temat konwersów patrz m.in. E. Hoffmann 1905; M. Toepfer 1993.

Ryc. 12. Inskrypcje „Simon” z: A – klasztoru w Ko-przywnicy, B – z klasztoru w Wąchocku, wg J. Gadomskiego (za Z. Świechowski 2000, s. 241)

czej fundacji, pisał S. Epperlein (S. Epperlein 1967; tenże, 1987). To, co on twierdził w odniesieniu do gospodarki, wydaje się że możemy też odnieść do budowy klasztorów i propagowanego przez cystersów toposu „pracy ręcznej mnichów”.

Trudno też sobie wyobrazić, że nie przygotowana pod względem inżynierskim i technicznym wspólnota, składająca się w momencie zasiedlania nowego opactwa z około 12 zakonników i opata (niekiedy liczba ta była mniejsza) mogła sama wznieść monumentalne obiekty murowane. Te, które dziś oglądamy powstały wiele lat po fundacji i przy współudziale znakomitych specjalistów budowlanych. Tak więc rzeczywisty udział cystersów w tego typu pracach wydaje się raczej wspomnianym mitem niż rzeczywistością.

Podobnie ma się też sprawa czasu realizacji poszczególnych założeń architektonicznych. Budowa w pełni ukształtowanego zespołu klasztornego i kościoła była rozłożona w czasie, niekiedy nawet na kilkadziesiąt lat i więcej. Wszystko bowiem zależało od posiadanych środków finansowych. Od lat osiemdziesiątych XX wieku, w wyniku poszerzonych badań nad dziejami i kulturą cystersów w Polsce, w tym architekturą i jej rozwarstwieniem chronologicznym, problem ten zaczęto widzieć zupełnie inaczej niż w starszej historiografii (patrz m.in. T.N. Kinder 1997; E. Łużyńska 2002a; R. Kunkel 1994; Z. Świechowski 2001; J. Pietrzak 2004; A.M. Wyrwa 2000; Opactwo... 2001)⁷.

Reasumując, choć zasygnalizowaliśmy tu tylko niektóre problemy, a inne pominęliśmy, stwierdzić możemy, że potocznie używane twierdzenie, że cystersi sami budowali swe klasztory, jest nieprecyzyjne, a w szczegółach nieprawdziwe i formułowane na wyrost.

⁷ Polemiczny głos na temat tych badań patrz E. Łużyńska 2002b; J. Augustyniak 2000; M. Kruszyńska 2002; M. Szyma 2000; o innych klasztorach patrz m.in. M. Żurek 1996 i inne artykuły tamże; M. Wiewióra 1995; 2000; wizje placu budowy patrz m.in. D.M. Robinson 1990.

W okresie fundacji poszczególnych opactw, jak i potem, tzn. przy przebudowach, czy większych naprawach architektonicznych klasztorów, uczestniczyły wyspecjalizowane grupy budowniczych – architekt, murarze, kamieniarze, cieśle, dekarze, wapiennicy, witrażyści itp. Sami cystersi zaś, oprócz nielicznych specjalistów wspomnianych w źródłach, działających przede wszystkim w okresie drugim, mogli uczestniczyć w takim przedsięwzięciu w niektórych rodzajach prac, dozorowaniu budowy itp. ale przypisywanie im szczególnych cech „znakomitych” budowniczych jest moim zdaniem całkowicie nieuzasadnione.

Wiele poruszonych tu kwestii wymaga dalszych badań.

Bibliografia

- AFFELT W. J.
1999 *Dziedzictwo w budownictwie albo o obiektach budowlanych jako dobrach kultury ksiąg dziesięć*, Gdańsk
- AUBERT M.
1947 *L'architecture Cisterciense en France*, Paris
- AUGUSTYNIAK J.
2000 *Rozwój przestrzenny cysterskiego założenia klasztorowego w Sulejowie do końca XVI wieku w świetle badań archeologicznych*, [w:] A.M. Wyrwa, J. Dobosz (red.), *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, Poznań, s. 436-464
2005 *Cysterskie opactwo w Sulejowie. Rozwój przestrzenny do końca XVI wieku na podstawie badań archeologiczno-architektonicznych w latach 1989-2003*, Łódź
- BADSTÜBNER E.
1996 *Zur Rolle märkischer Zisterzienserkirchen in der Baukunst des Ordens und in der Backsteinarchitektur*, [w:] O. H. Schmidt, D. Schumann (red.) *Zisterzienser in Brandenburg*, Berlin, s. 22-37
- BIAŁOSKÓRSKA K.
1960 *Wąchock opactwo cystersów*, Warszawa
1994a *Z zagadnień trzynastowiecznej plastyki architektonicznej Małopolskiej grupy klasztorów cysterskich. Nowe źródło do badań nad warszatem średniowiecznego rzeźbiarza*, „*Nasza Przyszłość*”, t. 83, s. 361-391.
1994b *La fabrique du Maître Simon et son activité en Pologne dans la première moitié du XIIIe siècle. Un cas isolé ou un témoignage de l'évolution de la pratique de construire chez les cisterciens?*, „*Arte Médiévale*”, NS, 8.
1996 *Klasztory a zagadnienie kształtowania się lokalnych polskich środowisk i tradycji artystycznych w XIII wieku*, [w:] M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz (red.), *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, Opole-Wrocław.
2004 *Nowe elementy w badaniach nad architekturą i historią budowy kościoła opackiego Cystersów w Trzebnicy oraz zagadnienie pochodzenia uczestniczących w niej warsztatów*, [w:] A.M. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek (red.), *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, Poznań 2004, s. 380-409
- BIAŁOSTOCKI J.
1978 *Mysłiciele kronikarze i artyści o sztuce od starożytności do 1500 roku*, Warszawa
- Kto i jak długo budował klasztory w średniowieczu? Od mitu...
- BINDING G.
1993 *Baubetrieb im Mittelalter*, Darmstadt
1985 *Baumeister und Handwerker im Baubetrieb*, [w:] A. Legner (red.), *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik*, Köln, s. 171-183.
1997 *Gedanken zum Baubetrieb der Zisterzienser im 12/13. Jahrhundert*, „*Cisterzienser Chronik*”, t., 104, z. 2, s. 251-256.
1998 *Der früh- und hochmittelalterliche Bauherr als sapiens architectus*, Darmstadt.
- BOBOWSKI B.
2004 *Ze studiów nad sztuką budowlaną cystersów w XII i XIII wieku*, [w:] J. Karczewska (red.), J. Karczewska (red.) *Opactwo cysterskie w Paradyżu – jego rola w dziejach i kulturze pogranicza, Zielona Góra*, s. 111-116
- BRAUNFELS V.
1993 *Die Abendliche Klosterbaukunst*, Köln 1969.
- CANIVEZ J. M.
1933-1941 *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1768*, t. 1-8, Louvain.
- CEGŁA ...
2002 *Cegła w architekturze środkowo-wschodniej Europy. Historia, metody badań konserwacji*, M. Arsyński i M. Mierziński (red.), Malbork.
- CHMIELEWSKI M. T., NOWIŃSKI J.
2003 *Zespół klasztorowy w Łądzie nad Wartą*, Łódź
- DOBOSZ J.
2002 *Monarcha i możni wobec kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań
- DOKUMENT ...
2003 *Dokument fundacyjny klasztoru cysterskiego w Łeknie z 1153*, wstęp, omówienie i komentarz A.M. Wyrwa, przekład A. Strzelecka, Poznań
- DUBY G.
1989 *Czasy katedr. Sztuka i społeczeństwo 980-1420*, Warszawa.
- EPERLEIN S.
1967 „Mit fundacyjny” niemieckich klasztorów cysterskich a relacja mnicha lubiąskiego z XIV wieku, „*Przegląd Historyczny*”, t. 58, z. 4, s. 587-603
1987 „Zur Wirtschaftspolitik von Zisterzienserklostern östlich und westlich der Elbe im 12. um 13. Jahrhundert”, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce*, Poznań, s. 25-31
- EXORDIUM PARVUM
1988 *Exordium Parvum*, F. De Place (wyd.), Cîteaux. Documents Primitifs. Texte latin et traduction française, Cîteaux. Commentarii Cistercienses, s. 24-53
- FRIESKIE J.
1938 *Pierwsza fundacja klasztoru w Przemęcie z 1210 roku*, „*Roczniki Historyczne*”, t. 14, s. 28-47
- GAŁKOWSKI J.
2003 *Przepisy Zakonu Braci Kaznodziejów odnoszące się do budowy kościołów i klasztorów – rys historyczny*, [w:] D.A. Dekański, A. Gołębniak, M. Grubka (red.), *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa, Gdańsk-Pelplin*, s. 279-286.
- GARBACIK J.
1974 *Rachunki wielkorządowe Jana Bonera 1558*, oprac. J. Garbacik, Kraków

- GIMPEL J.
1968 *Jak budowano w średniowieczu*, Warszawa
- HEWNER K.
1999 *Próba identyfikacji wczesnośredniowiecznego warsztatu budowlanego ze Strzelna*, „Nasza Przeszłość”, t. 91, s. 5-46.
- HOFFMANN E.
1905 *Das Konverseninstitut des Cistercienserordens in seinem Ursprung und seiner Organisation*, „Freiburger Historische Studien” t. 1.
- HOLZHER G.
1988 *Regula benedyktyńska w życiu chrześcijańskim*, Tyniec.
- JARZEWICZ J.
2001 *Kościół w Koronowie. Architektura cysterska a ekspansja brandenburska w końcu XIII wieku*, „Nasza Przeszłość”, t. 96, s. 283-298
- KACZMAREK K.
1996 *Proces fundacyjny klasztoru cystersów w Wieleniu-Przemęcie 1277 – ok. 1285*, „Nasza Przeszłość”, t. 85, s. 49-73
2004 *O pożytkach współpracy z archeologiem – uwagi historyka średniowiecznych zakonów*, [w:] J. Gąsowski i inni (red.) *Monument. Studia i materiały krajowego ośrodka badań i dokumentacji zabytków*, Warszawa, s. 57-68
- KDW
1877 *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, Poznań, t. 1.
- KINDER T. N.
1997 *L'Europe Cistercienne Traduit de l'anglais par Divina Cabo*, Zodiaque.
- KRÖNIG W.
1973 *Altenberg und die baukunst der Zisterzienser*, Bergisch Gladbach
- KRUSZYŃSKA M.
2002 *Kościół cysterski w Sulejowie. Analiza proporcji i przestrzeni architektonicznej*, [w:] E. Kubiak (red.) *Sztuka Polski Środkowej. Studia. Architektura średniowieczna i nowożytna*, Łódź, s. 16-47
- KUTZNER M.
1987 *Czy cystersi spełniali w Europie Środkowej rolę pionierów sztuki gotyckiej?*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce*, Poznań, s. 387-412.
- KSIĘGA HENRYKOWSKA
1991 *Księga Henrykowska. Liber Fundationis Claustris Sancte Marie Virginis in Heinrichow*, tłumaczenie Roman Grodecki, Wrocław.
- KUNKEL R.
1994 *Pars pro toto czyli wschodnie skrzydła klasztorów małopolskich jako samodzielne budowle*, „Nasza Przeszłość”, t. 83, s. 393-410.
- LEHMANN-BROCKHAUS O.
1981 *Lateinischen Schriftquellen zur Kunst in England, Wales und Schottland vom Jahre 901 bis zum Jahre 1307*, München.
- LEPSKY S., NUßBAUM N.
1999 *Die Westfassade der Zisterzienserkirche Altenberg. Beobachtung zur gotischen Bautechnik*, Bergisch-Gladbach.
- ŁASZCZYŃSKA O.
1952 *Rachunki budowy zamku krakowskiego 1535*, Kraków.

- ŁUŻYŃIECKA E.
2002a *Architektura klasztorów cysterskich*, Wrocław.
2002b *Przeobrażenia architektury średniowiecznego klasztoru cysterskiego w Rudach na podstawie badań architektonicznych w 2001*, „Architectus”, nr 1(11), s. 23-43
- MANE P.
2002 *Émergence du costume professionnel pour les métiers de la construction dans l'Occident Médiéval*, [w:] A. Abramowicz i J. Maik (red.), *Budownictwo i budowniczość w przeszłości*, Łódź, s. 245-256.
- MECKLENBURGISCHES URKUNDENBUCH
1863-1873 *Mecklenburgisches Urkundenbuch*, G. F. Lisch (wyd.), t. I- VIII, Schwerin
- MONASTICON...
1999 *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1-2, A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek (red.), Poznań
- OPACTWO...
2001 *Opactwo cysterskie w Rudach na Górnym Śląsku w świetle badań terenowych w latach 1992-1995*, L. Kajzer (red.), Katowice.
- PIETRZAK J.
2004 *Kilka uwag o dziejach budowlanych średniowiecznego opactwa cysterskiego w Paradyżu w świetle dotychczasowych badań*, [w:] J. Karczewska (red.), *Opactwo cysterskie w Paradyżu – jego rola w dziejach i kulturze pogranicza*, Zielenka Góra, s. 127-152
- ROBINSON D. M.
1990 *Tnitern Abby*, Cardiff [wyd. T. Morgan]
- ROZPĘDOWSKI J.
2004 *Trzebnickie opactwo panien cysterek w średniowieczu. Problem datowania i pochodzenia warsztatu*, [w:] A.M. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek (red.), *Cysterski w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, Poznań, s. 410-430
- RYSZEWSKA K.
1990 *Badania archeologiczno-architektoniczne budownictwa przedromańskiego i romańskiego w Polsce*, [w:] J. Chudziakowa (red.), *Z badań nad średniowieczną architekturą Kujaw i Wielkopolski wschodniej*, seria Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. 86, Warszawa, s. 7-30
- SCHNEIDER A.
1977 *Der Baubetrieb der Cistercienser*, [w:] A. Schneider, A. Wienand, W. Bickel, E. Coester (red.), *Die Cistercienser. Geschichte. Geist. Kunst*, Köln, s. 57-67
- SCHNEIDER J.
1972 *Die wundersamen Geschichten des Caesarius von Heisterbach*, Berlin.
- SCZANIECKI P.
1979 *Sacramentum dedicationis. Obrzęd poświęcenia kościoła i jego znaczenie w dziedzinie religijnej, obyczajowej i kulturalnej na podstawie źródeł polskich XII wieku*, „Studia Kościelnohistoryczne”, t. III, Lublin, s. 8-137.
- SKOCZYŁAS J.
1990 *Użytkowanie surowców skalnych we wczesnym średniowieczu w północno-zachodniej Polsce*, Poznań.

- 1994 *Użytkowanie surowców skalnych w początkach państwa polskiego w Wielkopolsce*, [w:] J. Skoczylas (red.), *Użytkowanie surowców skalnych w początkach państwa polskiego*, Poznań, s. 63-74.
- STOLPIAK B.
2000 *Średniowieczny plac budowy opactwa cysterskiego w Bierzwniku. Rekonstrukcja na podstawie badań wykopaliskowych*, [w:] A. M. Wyrwa, J. Dobosz (red.), *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, Poznań, s. 478-489.
- SUCHÝ M.
2003 *Castrum Pragense Solutio Hebdomadaria pro structura templi Pragensis Stavba svato-vítské katedrály v letech 1372-1378*, díl I, Praha.
- SZYMA M.
2000 *Ikonoграфия kościoła cystersów w Mogile w pierwszej fazie jego budowy. Przyczynek do badań nad działalnością fundacyjną Iwona Odrowąża*, [w:] A. M. Wyrwa, J. Dobosz (red.), *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, Poznań, s. 570-580.
- ŚWIECHOWSKI Z.
1992 *Architektura polskich Cystersów w kontekście europejskim*, [w:] J. Strzelczyk (red.) *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, Poznań, s. 137-147.
2000a *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa.
2000b *Simon budowniczy małopolskich opactw cysterskich – fakt czy fikcja?*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 44, Warszawa, s. 239-243.
2001 *Budowle cysterskie w Koprzywnicy i Wąchocku. Model średniowiecznej współpracy międzynarodowej, Historia Inspiracje. Sbornik k Pořtí Dobroslava Libela*, Praha, s. 393-404.
- ŚWIERCZ T.
2002 *Klasztor cysterski w Bierzwniku (Marienwalde) – warsztat rzeźby ceramicznej*, „Zeszyty Bierzwnickie”, t. 4, s. 45-66.
- TOEPFER M.
1993 *Die Konversen der Zisterzienser. Untersuchungen über ihrer Beitrag zu mittelalterlichen Blüte des Ordens*, Berlin.
- TREMP E.
1997 *Mönche als Pioniere. Die Zisterzienser im Mittelalter*, Meilen.
- ULLMANN E.
1980 *Die Klosterkirche zu Lehnin*, Berlin.
- UNTERMANN M.
1984 *Die Grabungen auf der Burg Berge (Mons) – Alternberg (Gem. Odenthal, Rheinisch-Bergischer Kreis)*, „Rheinische Ausgrabungen”, t. 25, Köln, s. 1-106 i nn.
- URKUNDENBUCH...
1926 *Urkundenbuch der Erfurter Stifte und Klöster*, t. 1 (706-1330), A. Overmann (oprac.), Magdeburg.
- WIEWIÓRA M.
1995 *Próba rekonstrukcji etapów budowy klasztoru kanoników regularnych w Trzemesznie*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 2, s. 145-179.
2000 *Zespół kanoników regularnych w Trzemesznie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 9, passim.
- WITRUWIUSZ
1999 *O architekturze ksiąg dziesięć*, przełożył Kazimierz Kumaniecki, Warszawa.

- WÓJCIK Z.
1994 *Średniowieczna myśl geologiczna w Polsce (problem znajomości i wykorzystania surowców mineralnych)*, [w:] J. Skoczylas (red.), *Użytkowanie surowców skalnych w początkach państwa polskiego*, Poznań, s. 75-781.
- WYRWA A. M.
1992 *Rozprzestrzenianie się cystersów w Europie Zachodniej i na ziemiach polskich*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, Poznań, s. 25-54.
1995 *Procesy fundacyjne wielkopolskich klasztorów cysterskich linii altenberskiej Łekno, Ląd, Obra*, Poznań.
1998 *Powstanie zakonu cystersów w świetle Exordium Parvum i pierwszy klasztor tego zakonu na ziemiach polskich*, „Nasza Przeszołość”, t. 99, s. 5-34.
2000 *Stan i potrzeby badań archeologiczno-architektonicznych klasztorów cysterskich (linia męska i żeńska) w Polsce*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 10, s. 19-62.
2002 *O możliwościach datowania zapraw metodą ¹⁴C w obiektach architektonicznych*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski”, t. 1, s. 169-181.
2003 *Datierung von Mörtel in architektonischen Objekten mittels ¹⁴C – Methode*, „Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift”, t. 44, z. 2, s. 269-277.
2004 *Monumentalna i drewniana architektura sakralna w lekneńskim kompleksie osadniczym do końca XIII wieku*, [w:] T. Janiak, D. Struniak (red.) *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, Gniezno, s. 213-243.
- ZAWADZKA J.
1958 *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 7, z. 2, s. 121-150 (wyd. 1960).
- DIE ZISTERZIENSER...
1980 *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit*, K. Elm, P. Joerßen, J. Roth (red.), Köln.
1998 *Die Zisterzienser. Geschichte und Architektur*, fot. H. Gaud, text J.F. Leroux-Dhuys, Köln.
- ŻUREK A.
1996 *Wrocławska kaplica św. Marcina w średniowieczu*, Wrocław.
- ŻUREK M.
1996 *Rekonstrukcja romańskiego kościoła opackiego w Lubiniu w kolejnych fazach budowy i przebudowy*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Opactwo benedyktynów w Lubiniu. Pierwsze wieki istnienia*, Poznań, s. 35-57.

Prof. dr hab. Andrzej Marek Wyrwa
Instytut Historii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

Wer und wie lang baute die Klöster im Mittelalter? Vom Mythos bis zur Wirklichkeit im Lichte der Bautätigkeit von Zisterziensern

Zusammenfassung

Der Verfasser erörtert das Problem, das bei der Untersuchung der architektonischen Objekte, darin der Kirchen und Klöster erscheint – nämlich: wer stiftete

das betreffende Objekt, wer war der Architekt, der Ausführer des Bauvorhabens und wie lang der Bau dauerte. Die Überlegungen des Verfassers führen zur Schlussfolgerung, dass daran in der Stiftungszeit von einzelnen Abteien und auch dann, bei den Umbauarbeiten oder größeren architektonischen Verbesserungen spezialisierte Baumeistergruppen teilgenommen haben. Die Zisterzienser selbst konnten sich, mit Ausnahme von wenigen, in den Quellen erwähnten Spezialisten, an diesem Vorhaben nur mit wenig komplizierten Arbeiten beschäftigen

Abbildungen

Abb. 1. „Fabrica ecclesiae“ der Kirche in Tintern – gegenwärtige artistische Vision (nach D.M. Robinson 1990)

Abb. 2. Stiftungstympanon der Heiligen Dreifaltigkeit-Kirche in Strzelno. Photo: P. Namiota

Abb. 3. Stiftungstafel in der Kollegiatkirche in Wiślica. Photo: P. Namiota

Abb. 4. Stiftungsszene aus der St. Jakob-Kapelle in Łąd, Photo: K. Kwaskowski (nach M. T. Chmielewski, J. Nowicki 2003, S. 46)

Abb. 5. „Zisterziensermönche aus der Abtei in Schönau vor dem Papst“ (nach „Die Zisterzienser“ 1980, S. 429)

Abb. 6. Henryk Brodaty und St. Jadwiga Śląska „überwachen“ den Bau des Klosters in Trzebnica (nach Legende von St. Jadwiga). Rep. Photo: P. Namiota

Abb. 7. Bau des Zisterzienserklosters in Oliwa. Nach Gemälden auf den Gestühlen aus der Klosterkirche. Photo: P. Namiota

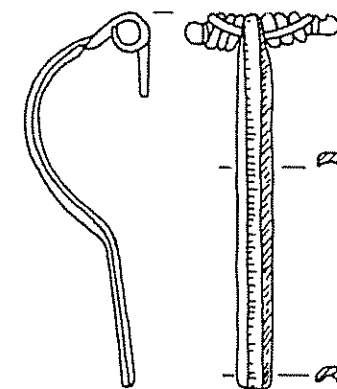
Abb. 8. Stifter, die „den Bau überwachen“ Nach Ikonographie aus mittelalterlichen Chroniken (nach G. Binding 1985, A – Abb. 17, B – Abb. 5, C – Abb. 1, D – Abb. 6)

Abb. 9. Bau des Klosterkirche in Koronowo, Fragment eines Gemäldes mit Darstellung der Abteigeschichte, Photo: P. Namiota

Abb. 10. Bau des Klosters in Schönau (nach A. Schneider 1977, S. 62)

Abb. 11. Bau des Klosterkirche in Maulbronn, 1450, (nach T.N. Kinder 1997, S. 45, Abb. 2V, siehe auch A. Schneider 1977, S. 63)

Abb. 12. Inschriften „Simon“ aus: A – Kloster in Koprzywnica, B – Kloster in Wąchock, nach J. Gadomski (nach Z. Świechowski 2000a, S. 241)

C Z Ę Ś Ć 2

**Materiały i sprawozdania
z badań terenowych**